EL LLEGENDARI I TRADICIONS DE NÚRIA A L'OBRA DE VERDAGUER

Miquel SITJAR I SERRA

La formació lingüística i literària del jove Verdaguer ha estat un tema recurrent entre els estudiosos del poeta de Folgueroles. La conclusió més acceptada apunta que els llibres del seminari de Vic, i el seu pla d'estudis, tingueren molt a veure amb la dita formació. Òbviament els autors clàssics grecs i llatins, la literatura espanyola del segle d'or, i el cànon de la literatura universal acompanyaren els anys d'estudis de Verdaguer. Pel que fa a la literatura catalana, edicions contemporànies d'obres literàries de l'edat moderna, els Serafí, Vallfogona, Fontanella, etc., hagueren de ser un referent lingüístic i literari important.[1]

Tot això és veritat. És necessari, però, eixamplar conceptes. Si més no per arribar o avançar en alguna conclusió nova, sobretot pel que fa al tema que tracto. I un dels conceptes que cal revisar és el mateix concepte de font literària en l'obra de Verdaguer. Qualsevol material, per humil, senzill o poc pretensiós que fos, podia esdevenir en mans del poeta de Folgueroles font d'inspiració literària. N'hi ha molts exemples, però aquí i ara interessa fixar la nostra atenció en una obra que s'ha classificat dins la categoria de *devocionari* o obra pietosa. És la *Història i miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria* (1666) del prevere ceretà Francesc Marés.[2]

La Història de Núria és una obra editadíssima al llarg de dos-cents cinquanta anys. Tant, que no hi havia casa o mas en tota l'àmplia zona d'influència del santuari de Núria que no la tingués a la petita o gran biblioteca. També arribaren exemplars d'aquesta obra als convents i monestirs més remots de Catalunya. Fou, doncs, una obra amb moltes reimpressions, un producte del mercat editorial i de la demanda dels pelegrins a Núria que reclamaven poder-se endur algun record de la seva visita a aquell sant indret. Aquest èxit editorial no és un èxit literari. Tot el missatge de Francesc Marés, l'espiritualitat, la sensibilitat per al paisatge i un cert bon gust en l'escriptura, són reimpresos moltes vegades, però mai més són llegits, perquè el llibre ha perdut el seu valor de transmissor de l'acte de comunicació que és l'escriptura i s'ha convertit en un *souvenir*, en un objecte i en una excusa comercial. Tan poc valor devia tenir la lectura d'aquest llibre per als seus editors del segle XVIII, que un d'ells,

1. Entre d'altres estudis, cf. Antoni PLADEVALL i ARUMÍ, «Les biblioteques de Vic en l'època de Verdaguer estudiant», *Anuari Verdaguer 1986*, p. 71-107. Recentment ha aparegut l'estudi de Ramon PINYOL i TORRENTS, «Sobre la llengua de Verdaguer», a *Llengua Nacional*, núm. 39 sobre la llengua literària de Verdaguer, on es rastregen alguns arcaismes lingüístics com *apar* i *fel*, que són molt habituals a les pàgines d'*Història de Núria*.

2. Un resum de la vida d'aquest prevere i la història editorial del seu llibre pot trobar-se a Miquel SITJAR i SERRA, «Nota preliminar» al facsímil *Histoire de l'ermitage de Notre-Dame de Núria, Toulose, 1867* (Ripoll, 1998).

l'Anton del Duque i Vergés, rector de Sant Jaume de Queralbs, el promociona com a objecte de record, en algunes reedicions poc acurades i gens pensades per a la lectura, mentre edita en castellà allò que és realment important que es llegeixi: l'estat dels camins que porten a Núria des de qualsevol indret de Catalunya, i certes pregàries devotes.[3]

Arriba, però, un moment que s'atura, si més no momentàniament, aquest procés de banalització del valor literari d'aquesta obra. Coincideix justament la recuperació d'aquest llegat literari i espiritual de Francesc Marés amb dos moments forts del renaixement literari català. Un és el protagonitzat al Rosselló pel poeta Josep Sebastià Pons, que descobreix en la *Història de Núria* la força literària de la llengua catalana, i l'altra, anterior al rossellonès, l'aprofitament i recreació de materials maresians que Verdaguer practica principalment en obres com *Canigó* i *Pàtria*. Només Josep Sebastià Pons fa explícita la seva lectura de Marés.[4] Verdaguer no ho fa pas, i caldrà anar-lo descobrint pas a pas, d'una manera provisional en aquesta comunicació.

Francesc Marés i Jacint Verdaguer tenen en comú la condició de sacerdots. No sabem com la visqué el primer, però sí que coneixem la passió i el fervor del segon pel seu ministeri. Tant un com l'altre havien de compartir alguns principis que vénen de la Bíblia, de la patrística i de la tradició cristiana. És per això que es fa difícil de trobar en la formació ideològica de Verdaguer algun element que pugui haver estat motivat per la lectura de les tradicions de Núria. Hi ha, però, una idea recurrent a l'obra del poeta de Folgueroles, que potser en cap altre autor havia estat tan reiterada, ni tan intensament presentada com a la *Història de Núria*. És el judici sever que mereix un pensament humà, molt i massa satisfet pel progrés i utilitat de les ciències i les arts. És el blasme al pecat d'orgull que penetra el cor i la ment dels homes. A l'època de Verdaguer, el progrés el representava la ciutat de Barcelona que avançava, però que potser pecava d'orgull de no veure amb humilitat que tot els seus èxits provenen de les mans de Déu. Així el poeta parla a Barcelona:

> Lo teu present esplèndid és de nous temps aurora;
> tot somiant fulleja lo llibre del passat;
> treballa, pensa, lluita; mes creu, espera i ora.
> Qui enfonsa o alça els pobles és Déu, que els ha creat. («A Barcelona»)[5]

Un discurs semblant fa Marés. A la seva època i geografia, la riquesa la representaven els rius. Entre aquests rius, el Segre, per exemple, ajudava a donar bones collites a la terra de la Segarra, i com el Segre, altres rius també originaris de les muntanyes de Núria ja feia alguns segles que havien obert el camí a una primera industrialització, amb tot un seguit de molins i fargues que donaven treball i rique-

3. Podeu veure alguns d'aquests textos a Jordi MASCARELLA i Miquel SITJAR, *El món al Ripollès* (Ripoll: Consell Comarcal del Ripollès, 1997).

4. Cf. Josep Sebastià PONS, *Prosa completa, I*. Edició a cura d'Enric Prat i Pep Vila (Barcelona, 1991), p. 284-285.

5. Cito aquest poema per l'edició Jacint VERDAGUER, *Pàtria*. A cura de Ramon Pinyol i Torrents (Vic, 2002).

sa als habitants de les seves riberes.[6] Marés se'n fa ressò i, en un context segurament dominat per la lluita social i política sobre la propietat de les aigües, recorda amb to catequètic que a qui devem el progrés i les riqueses de la natura no és al cònsol de tal lloc o al rei o a la comunitat de paraires, sinó a la misericòrdia divina. Si per a Verdaguer Barcelona simbolitza la riquesa i l'afany de progrés de Catalunya, i per això usa la ciutat per donar els seus avisos catequètics, Marés pren el Segre, el riu més gran i més conegut dels que baixen de Núria, junt amb el Ter, per vendre la idea que el progrés de Catalunya, servit per aquests rius, és un do de la divinitat.

> Naixent aquest riu Segre de la muntanya de nostra Senyora de Núria, podem dir, que d'ella, prové la utilitat, fertilitat i profit de molta part de les terres de Catalunya. Perquè baixant aquest riu de la muntanya, rega de cap a cap amb ses saludables i fresques aigües tota la plana de Cerdanya [...]. I conseqüentment vénen tots estos beneficis, i profits d'aquella Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria, i a ella s'ha agrair tota aquella utilitat, que ha disposat Déu Nostre Senyor, que de la muntanya de Núria, dedicada a la sua Santíssima Mare baixa a estes terres tanta misericòrdia. [...] De manera que es pot dir, amb tota veritat, que aquestos dos rius, Ter i Segre, reguen i fertilitzen la major part de Catalunya. D'on se col·legeix clarament que Catalunya té obligació de tenir molt en memòria i devoció a Nostra Senyora de Núria.[7]

Aquest passatge sobre el Segre, on Marés dicta obligacions espirituals a Catalunya, com després farà Verdaguer amb Barcelona, em serveix, però, a més, per començar a indicar que Verdaguer crea els seus passatges sobre el *Sicoris* o Segre, des de la lectura del capítol tercer de la *Història de Núria*, com ja aniré demostrant més endavant. Òbviament no parlo de servilisme o plagi. Verdaguer és un gran poeta, i millora i recrea les intuïcions poètiques de Francesc Marés. Verdaguer empra la tècnica del pintor, que mescla colors i difumina ambients i sensacions presos d'uns llocs per dur-los a altres. L'autor del segle XVII pinta el paisatge nurienc i el curs dels rius que baixen d'aquelles muntanyes amb unes sensacions i idees força que breument apuntades serien, primer, l'eterna primavera del lloc de Núria en estiu i tota la tòpica sobre el *locus amoenus*, i després una certa sensació de noblesa militar i èpica, reforçada per la riquesa de l'or de les muntanyes, que porta el Segre dissolt a les seves aigües. Totes aquestes idees són aprofitades per Verdaguer al cant quart de *Canigó*.[8] Vegem-ne els paral·lelismes.

6. Poden trobar-se notícies a molts llocs sobre la floreixent indústria de les fargues i molins als cursos fluvials ripollesos, entre d'altres a les pàgines de la *Història de Núria*. Cf. també, Jordi MASCARELLA - Miquel SITJAR, *op. cit.*, *passim*, o Jordi MASCARELLA, *La farga* (Girona, 1993).

7. Citaré sempre Marés per l'edició barcelonina de l'any 1700, còpia fidel de la darrera edició que l'autor pogué revisar. Aquest passatge pertany a les pàgines 16 a 22.

8. Cito *Canigó* a partir de l'edició recent de Narcís Garolera (Barcelona: Quaderns Crema, 2002).

Marés, en parlar del clima de les muntanyes de Núria, introdueix el tòpic de l'eterna primavera, heretat de les seves lectures d'autors clàssics,[9] però emprant l'adjectiu *contínua*, més dissimulat i casolà:

> Tant quant és aquest sant lloc de Núria, rígido i inhabitable per lo gran fred en lo hivern, és regalat i delectable en l'estiu, per la molta frescor de les muntanyes, regalo de les aigües fredes, diversitat de flors, cantars dels aucells, i futilitat dels aires. I així, en primavera, quan la neu en la major part s'és fosa, comencen los sacerdots d'habitar en aquella Santa Casa, a on estan tot lo temps de l'estiu amb tanta comoditat, que no es coneix allí estiu, sinó una contínua primavera.[10]

Aquesta frescor climàtica de Núria, Verdaguer l'aprofita, però li canvia la ubicació, posant-la a Camprodon, en el context de la descripció del Pirineu que fa acompanyant el viatge d'amor de Flordeneu i Gentil per alguns indrets descrits també a la *Història de Núria*. Fixem-nos que parlem d'uns plaers climàtics i corporals que Verdaguer havia conegut en la seva lectura de la *Història de Núria* com a favors als pelegrins, i que ara nega als pecadors i rebels Flordeneu i Gentil, als quals no es permet, a més, d'oir la cantúria dels serafins constructors de la capella de Núria.

> Per què t'amagues, Camprodon fresquívol,
> violeta del bosc en ta ribera?;
> ¿en ton sojorn d'eterna primavera
> no vols que sentin tos suaus olors? (*Canigó*, Cant IV)

El curs del Segre que ens presenta Marés és ple d'evocacions de glòries pàtries, que ell considerava que ennoblien el camí de Núria pel Segre:

> Perquè baixant aquest riu [i e: Segre] de les muntanyes, rega de cap a cap, amb ses saludables i fresques aigües, tota la plana de Cerdanya, començant a donar los primers profits a la mia amada pàtria (Llívia), ciutat antiga, que fonc la primera que fundà Hèrcules Líbico en Catalunya, i encara que està reduïda a vila petita, no ha desmerescut mai les glòries de sa antiguitat. Passant després Segre per davant de la insigne Vila de Puigcerdà (cort d'aquell comtat, i inexpugnable presidi per les noves muralles i baluarts que de present s'hi fabriquen) discorre fins al capdavall de la Plana.[11]

Verdaguer, com Marés, contempla el paisatge enmig d'evocacions líriques. Si Marés veu a Llívia la *mia amada pàtria*, Verdaguer, menys localista, albira des del Puigmal *tota la terra que el meu cor estima*. Però, després d'aquests amables records,

9. Per a la formació clàssica de Marés, cf. Miquel SITJAR, *op. cit.*
10. Francesc MARÉS, p. 6.
11. Francesc MARÉS, p. 16-17.

el lector de Verdaguer rep la mateixa sensació de militarització d'aquells llocs pirinencs que la que pugui haver rebut un lector de Marés. La diferència és que el poeta de Folgueroles allunya de la història i de l'home les muralles i els baluards, i els fa crear per la natura.

És del Cadí la serralada enorme
ciclòpic mur en forma de muntanya
que serva el terraplè de la Cerdanya
per on lo Segre va enfondint son llit.
Resclosa fóra un temps d'estany amplíssim
a on, en llur fogosa jovenesa
aqueixos cims miraven la bellesa
de son front avui esblanqueït.

Avui l'estany no hi és, i alta muralla
d'un castell de titans és eixa serra,
per escudar la catalana terra
fet sobre el dors del Pirineu altiu.
Noufonts, Carlit i Canigó i Meranges
són ses quatre ciclòpiques torrelles
i són eixos turons ses sentinelles
on encara les àligues fan niu. (*Canigó*, Cant IV)

Marés parlava de fortaleses fetes per la mà de l'home, afectat sens dubte encara pel record de la guerra entre França i Espanya, i el canvi fronterer operat a partir del Tractat dels Pirineus (1659), que obligà a construir muralles a Puigcerdà. Però, com Verdaguer, l'autor de la *Història de Núria* no confia la mítica inexpugnabilitat d'aquesta zona dels Pirineus a la mà de l'home, sinó a l'actuació de la providència per obra de la Mare de Déu de Núria:

> Perquè, amb la protecció d'esta Sagrada Imatge (que l'havía deixada allí escondida Sant Gil, antes que los moros s'apoderassen de tota Espanya) fonc tan ditxosa esta vall de Ribes, juntament amb la de Camprodon, que mai pogueren aquells bàrbaros moros posar-hi los peus: essent veritat que arribaren fins a Ripoll [...] I puix les forces humanes no bastaven a resistir al gran poder dels moros havem de dir que sols Maria Santíssima defensà aquestes valls com a terra sua i districte de les sues muntanyes.[12]

Verdaguer també es fa ressò de la tradició que la vall de Ribes mai no fou ocupada per les tropes musulmanes. Sens dubte, l'ha llegida a la *Història de Núria*. Però Verdaguer, més panteista, valgui l'expressió, no esmenta el poder protector de la Mare de Déu, que li venia del seu model. Posa, en canvi, l'accent en una gran

12. Francesc MARÉS, p. 24.

fortalesa natural, la muntanya del Puigmal, que tanca i defensa la vall de Ribes. No oblidem que el Puigmal és una muntanya essencial en la geografia nurienca; com diria Marés, és *terra i districte* de la Mare de Déu de Núria.

> Lo vell Puigmal d'espatlla rabassuda
> es l'arx d'aqueixa altiva fortalesa,
> que en set-cents anys lo sarraí no ha presa. (*Canigó*, Cant IV)

Seguint pel curs del Segre s'ha d'apuntar una antiga i venerable tradició, segons la qual aquest riu porta dissolt or a les aigües.[13] Marés la recull i apunta la idea que les muntanyes del Pirineu tenen or a les entranyes, i que cal cercar-lo:

> Per ses saludables aigües, i no menos per ses saludables arenes, és lo Segre mereixedor que es fassa d'ell gran memòria. Són estes tan preciables arenes, que en algunes parts han pres treball en ajustar-ne, i feta la prova, han esperimentat ésser or molt fi, que és senyal infal·lible, que les fonts naixen de minerals d'or, los quals se trobarien si se cercaven, així com s'han trobat en estes muntanyes pirinees, les mines de ferro i estany.[14]

Seguint conscientment o inconscient aquesta intuïció de l'autor nurienc, Verdaguer es refereix a l'or de les muntanyes dels Pirineus a diversos llocs i, en especial, al *Sicoris aurífer*, en el passatge del cant IV del *Canigó* on va encabint temes, idees i ressons que bé podrien ser records de la lectura del capítol III de la *Història de Núria*.

Però un altre lloc on apareixen aquests records de lectures de Marés és a l'himne *Al Sant Crist de Balaguer*.[15] D'una banda, Verdaguer, com fa Marés, avisa que, per a Balaguer, molt més important que el Segre i que la riquesa que porti, és la representació de la divinitat en la figura de la imatge del Sant Crist, que es custodia al seu santuari de Balaguer:

> Aqueixa terra és alegre
> perquè us veu de dia i nit:
> Vós la regau més que Segre
> i amb vostre amor infinit.

En efecte, Marés apunta aquesta alegria de la ciutat de Balaguer, i sembla haver inspirat Verdaguer el fons ideològic de l'estrofa de l'himne transcrita. L'autor nurienc, però, dóna una mica més de protagonisme al Segre.

> Esta ciutat de Balaguer rep majors beneficis del Segre que ningun altre poble, perquè si los altres pobles li deuen tresors i ri-

13. Aquesta tradició tingué força predicament al segle XVII. La trobem en un text de l'any 1603, BC, manuscrit 164, *Descripción de la tierra y condado de Cerdaña*, 4r.
14. Francesc MARÉS, p. 20.
15. Jacint VERDAGUER, *OC* (Barcelona: Selecta, 1974), p. 235-236.

queses temporals, ço és que els rega camps i vinyes, fecunda prats, fertilitza arbres, Balaguer li deu tresors celestials, i enviats del cel, com és la Santa Imatge del Venerable Crucifici.[16]

Encara, però, hi ha altres versos de l'himne que recorden passatges nuriencs. L'autor de la *Història de Núria* coneixia bé la poesia del seu temps. Un autor ripollès, dit Andreu Puig,[17] inspira a Marés, i de retruc a Verdaguer, certes personificacions poètiques del torrent de Fontalba, de les quals ja parlaré. Marés arriba a editar, enmig de la prosa devota de la *Història de Núria*, un sonet de l'esmentat Andreu Puig. Doncs bé, Puig explica en una estrofa d'aquest sonet com les aigües de Fontalba i Freser es veuen baixar contentes (*los donen parabién per tal riquesa*) fins al mar, explicant-se els miracles i prodigis de la Mare de Déu de Núria:

Van juntes fins a Mar tractant grans coses
de les mercès fa Déu en l'asperesa
als devots, que visiten a Maria.

Aquesta mateixa alegria l'aplica Verdaguer al riu Segre, que veu el Sant Crist al seu pas per Balaguer:

De Cerdanya baixa el Segre
Vostres plantes a besar,
i se'n va després alegre
parlant de Vós fins al mar.

I és que el tractament poètic dels rius en Verdaguer té molt a veure amb la lectura de la *Història de Núria*, sobretot a poemes com «Lo Ter i Freser», on els rius Ter i Freser fan una juguesca, o a «Fontalba», on aquest torrent sent enveja perquè altres rius passen per Núria, tot plegat intuïcions poètiques d'Andreu Puig, recollides per Francesc Marés i reelaborades per Verdaguer amb renovada originalitat. A la geografia poètica maresiana, i d'acord amb el sonet d'Andreu Puig, Fontalba sent enveja dels torrents Finestrelles i Noufonts que passen per davant de Núria:

Cremant-se en ira i zelos d'agraviades
Fontalba i Freser, fonts cristal·lines
per veure's cerca, i ser tan veïnes
de Núria, i de tal vista ser privades:

16. Francesc MARÉS, p. 16.

17. Puig havia nascut el mes de març de l'any 1559, i moria a Ripoll *die tertia novembris 1633*, segons consta a l'Arxiu Històric Comarcal de Ripoll, *Taulas dels reverends Senyors Domers i Preveres de la Comunitat de Sant Pere de Ripoll*. Era, doncs, un prevere beneficiat d'aquella església ripollesa. Se li coneix una altra composició poètica, els *Goigs en llaor de Nostra Senyora de Salselles*.

per ditxoses tenint i fortunades
Finestrelles, Noufonts, i per divines.[18]

A «Fontalba», el poeta de Folgueroles reprèn aquest tema, però el varia. Verdaguer opta perquè l'antagonisme i l'enveja sigui entre Fontalba i la fonteta de Sant Gil, en lloc de seguir fil per randa la tradició que marca el combat entre Fontalba i Finestrelles i Noufonts. I Fontalba parla amb aquests mots:

Fonteta de Sant Gil,
que veus la Flor gentil,
d'eixa muntanya,
si amb tu pogués besar
de Núria en son altar
sa hermosa planta![19]

És una genialitat del poeta de Folgueroles, perquè fa un homenatge i descendeix a un element geogràfic molt humil, que és una font, que, malgrat la seva senzillesa, gaudeix del pas per davant del santuari de Núria, una excel·lència digna d'enveja, segons la tradició poètica barroca de la vall de Ribes. D'altra banda, amb aquest esment de la fonteta, es fa memòria i record del llegendari del santuari, i d'un dels seus personatges clau: sant Gil. De fet, també l'autor de la *Història de Núria* ja lloà aquesta petita font, perquè li servia d'argument a una de les tesis fonamentals del seu llibre: el nom de la font demostraria el pas de sant Gil per les muntanyes de Núria. Verdaguer, poc interessat en aquestes disquisicions erudites i mitològiques, devia haver llegit el passatge que transcric a sota i el reaprofità per a la lírica:

> Dóna finalment gran confirmació de què sant Gil ha habitat en Núria, una font, que raja davant d'aquella cova o balma, que es diu i l'anomena tothom, la font de Sant Gil, a la qual solen anar a beure molta gent, així sans, com malalts, sols per la devoció del sant, i la tenen per aigua miraculosa per la intercessió del gloriós sant. A esta font, des del trobament de la Sagrada Imatge, sempre los pastors d'aquelles muntanyes, l'han anomenada la font de Sant Gil. Verdaderament que fan tanta prova estes raons que apar se faria agravi a la Sagrada Imatge de Nostra Senyora i al gloriós sant Gil, que a ella se li volgués negar fer obra de tan perfetes mans, i a ell, lo ser obrer o oficial de tan perfeta imatge, com és la Mare de Déu de Núria.[20]

Aprofito aquest esment de sant Gil i començo a considerar quina tradició del llegendari nurienc Verdaguer coneixia i explotà per a la seva obra poètica. Crec que ha quedat prou palès que el poeta de Folgueroles llegí la *Història de Núria*. Multitud

18. Andreu PUIG, editat per Francesc MARÉS, p. 26.
19. Jacint VERDAGUER, *Pàtria* (Vic, 2002), p. 255.
20. Francesc MARÉS, p. 45.

d'elements escenogràfics, alguns ja esmentats al llarg d'aquesta comunicació, ho demostren, així com la percepció de Núria com un jardí, que és presa d'un capítol on Marés descriu amb fruïció de botànic la flora d'aquelles muntanyes.[21] Però una altra cosa és la part narrativa o èpica de la *Història de Núria*, que a penes Verdaguer usa. Per a Verdaguer, els constructors del santuari són els *serafins*, uns personatges mai esmentats per Marés, i desconeguts per la tradició narrativa nurienca, que crea personatges de carn i ossos, Amadeu i els seus companys, com a primers constructors de la capella de Núria. El mateix pot dir-se dels pabordes de Núria, que Verdaguer esmenta i que poca rellevància tenen en el llegendari tradicional del santuari. Sospito que, en la part narrativa, han pesat més elements i tradicions que Verdaguer coneixia d'altres advocacions marianes i d'altres santuaris.

Verdaguer, en definitiva, ens ensenya a llegir en clau poètica un llibre que, malgrat titular-se *Història i miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria*, és un compendi del sentiment líric i paisatgístic que tenien els nostres oblidats autors del segle XVII.

21. Francesc MARÉS, p. 8-15. Al *Canigó*, la fada de Ribes, al cant XII, s'acomiada de la seva vall, amb un adéu al *Cistell de flors de Núria*.